

Türk Sinemasında Bürokrasinin Temsili ve Memur İmgesi

Uğur BOĞA¹

*
**

Öz

Bürokrasi, memurluk, taşra memurluğu, rüşvet, yolsuzluk, iş kapısı olarak devlet gibi bazı kavramlar, insanların bilinçaltılarında yerleşmiş bulunmakta, bu ve benzeri fikirler sinema filmleri aracılığıyla geniş kitlelere yayılmaktadır. Bir taraftan bu sinema filmleri toplumun bürokrasi ve memur kavramlarına bakışını imgelerken, bir taraftan da bir propaganda aracı olarak bu kavramların topluma nasıl gösterilmek istendiği gerçeği ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmada bürokrasi ve memuriyet kavramları hakkında genel bilgiler verildikten sonra, toplumun aynası konumundaki sinemanın, bürokrasi ve memur kavramlarını ele alma biçimlerine dair film çözümlemesi yapılmış, toplumda bürokrasi ve memur kavramlarının nasıl algılandığı irdelenmiştir. Sinemanın, dolayısıyla toplumun bürokrasiyi algılama şekli, bürokrasinin özellikle toplumla temas ettiği noktalarda baş gösteren sıkıntıların ortaya koyulmasında önemli bir faktör olmaktadır. Dışardan bakan göz olarak sinema, kamu hizmeti amacıyla oluşturulan sistemin kamu tarafından nasıl algılandığını gözler önüne sermektedir.

İncelenecek filmler seçilirken, bürokrasi veya memur kavramlarının filmlerde ne denli geniş ele alındığından yola çıkılmış, bürokratik süreçlerin ve memur karakterlerin anlatının merkezinde konumlandığı filmler tercih edilmiştir. Çoğu sinema filmlerinin belli bir kısmında bürokrasi veya memur imgesi bulunsa da çalışma için seçilen filmlerde bu kavramların filmin geneline nüfuz etmiş olmasına dikkat edilmiştir. Çalışmada öncelikle bürokrasi ve memur kavramı ülkemizdeki gelişimiyle birlikte değerlendirilmiştir. Akabinde Ertem Eğilmez'in yönettiği *Namuslu* filmi ve Nuri Bilge Ceylan'ın yönettiği *Bir Zamanlar Anadolu'da* filmi,

¹ Uzman, Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, ugurboga@yahoo.com, ORCID: 0000-0001-9501-9000.

* Bu çalışma intihal tespit yazılımlarıyla taranmış intihal tespit edilmemiştir.

** Çalışma tek yazar tarafından yürütülmüştür.

*** Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

****Bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen kurallara uyulmuştur.

toplumbilimsel yöntemle tarihsel bağlamlarından koparılmadan karşılaştırmalı olarak ele alınarak bürokrasi ve memur temsili bağlamında incelenmiştir.

Bürokrasinin çıkar ilişkileri aracına dönüşmesi, toplumun bürokrasiye olumsuz bakışı genel olarak her iki filmde ortak olarak göze çarpmaktadır. Benzer şekilde yozlaşmış ast-üst ilişkileri, iki filmde de yer almaktadır. *Namuslu* filminde trajikomik olarak ele alınan bürokratik imgelem *Bir Zamanlar Anadolu'da* filminde gerçekçi bir bakış açısıyla sergilenmekle birlikte, ele alınan olumsuz memur tiplerini, çıkara dayalı bürokratik süreçler filmlerde birbirine benzer şekilde örtüşmektedir.

Anahtar Sözcükler: Bürokrasi, Türk bürokrasisi, Memur, Türk sineması

The Representation of Bureaucracy and the Image of Civil Servants in Turkish Cinema

Abstract

Some concepts such as bureaucracy, civil service, provincial civil service, bribery, corruption and thinking the state as a job opportunity are embedded in society's subconscious, and these and similar ideas are spread to large masses through movies. While these movies are reflecting the society's thoughts to the concepts of bureaucracy and civil servants, on the other hand, the reality of how these concepts are intended to be shown to the society as a propaganda tool also happens.

In this study, after giving general information about the concepts of bureaucracy and civil service, films are analyzed about the ways in which the cinema, that is the mirror of society, deals with the concepts of bureaucracy and civil servant, and how the concepts of bureaucracy and civil servant are perceived by society. The way that the cinema, and of course the society, perceives bureaucracy is an important factor in revealing the problems that arise especially at the points where bureaucracy comes into contact with society. Cinema, as being an eye from outside, shows up how the structure created for purpose of public service is perceived by the public.

While selecting the films to be examined, it is taken account that how excessively the concepts of bureaucracy and civil servants are handled in the films, and in which films bureaucratic processes and civil servant characters are positioned at the center of the narrative. Although there have been scenes about bureaucracy or civil servants in some parts of most cinema films, it is preferred that these concepts have diffused the overall film while selecting the films. In the study, firstly the concept of bureaucracy and civil servant was evaluated together with the development in Turkey. Subsequently, the film *Namuslu* directed by Ertem Eğilmez and the film *Once Upon a Time in Anatolia* directed by Nuri Bilge Ceylan are examined in the context of bureaucracy and civil servant representation by sociological analysis method with the historical context and comparatively.

The assimilation of bureaucracy into a tool of interests and the negative perception of bureaucracy in society are considerable in both films. Similarly, degeneration of bureaucratic superior relations are also common in both films. While the bureaucratic

imagination, that is handled as tragicomic in the movie *Namuslu* and is handled from a realistic point of view in the movie *Once Upon a Time in Anatolia*, the negative civil servant images and the bureaucratic processes based on interest overlap both in the two movies similarly.

Keywords: Bureaucracy, Turkish bureaucracy, Civil servant, Turkish cinema

Giriş

Bürokrasi kavramı, geniş bağlamda patrimonyal ve hukuki-rasyonel olarak sınıflandırılmaktadır. Patrimonyal bürokrasi, sözleşmeye bağlı olarak atanmış görevlilere değil, özgür olmayan memurlara dayalı bir yapılanma biçimidir (Weber, 1987, s. 20). Hukuki-rasyonel bürokrasi ise modern örgütsel modellere dayanan bürokratik yapıya işaret etmektedir. Rasyonel bürokraside ilişkiler nesnel kıstaslara göre belirlenmiş rasyonel, idari düzenlemelere, kurallara dayanmaktadır.

Bürokrasi kavramı, günümüzde gereksiz kırtasiyeciliği anlatmak üzere verimsiz ve kötü yönetimi, gereksiz iş ve işlemleri ifade etmek için de kullanılmaktadır. Dilimize yerleşen kırtasiyecilik ifadesi kamuda işlerin yavaşlamasını, formalitelerin artmasını anlatmak için kullanılmaktadır (Tortop vd., 1993, s. 213-214). Günümüzde bürokrasinin bu anlamda kullanılması, bürokrasinin olumsuz yönlerini ifade etmektedir. Bu anlamda bürokrasi bir örgütün yürütmek zorunda olduğu amacın dışına sapması, bencil bir otoriteye dönüşüp mükemmelliğe ulaşmaya çalışması, bu şuur ve alışkanlıkların mensuplarında da yerleşmesidir. Verimsizlik, faaliyetlerin yavaşlaması ve hantallaşma, yetki devretmede isteksizlik, gereksiz kuralcılık ve kırtasiyecilik, otoriteye aşırı bağımlılık ve yönetimde şeffaf olmama gibi birtakım olumsuz davranışları ifade etmektedir (Gökçe vd., 2002, s. 47). Bürokrasiye yüklenen olumsuz anlamlar, örgütün gerçekleştirmekle görevli olduğu esas faaliyet amacını unutması, bencil bir otoriteye dönüşmesi, sorumluluktan kaçması ve işlerin yavaş yürütülmesidir (Abadan, 1959, s. 247).

Bürokrasinin bir anlamı da sosyal ve ekonomik yaşam için kararlar alma ve icra etme sürecinde aldığı konum ve üstlendiği fonksiyonla bir yönetim şekli olmasıdır. Bu bağlamda bürokrasi, örgütlenme, uzmanlaşma, işbölümü, planlama ve hiyerarşik bir yapı içinde kitlelerin disiplinli bir yaklaşımla idare edilmesini işaret eden toplumsal bir safhaya denk gelmektedir (Gökçe vd., 2002, s. 48). Düzensiz toplumsal hareketler nesnel ve rasyonel biçimde düzenlenmektedir. Bürokrasinin bu rasyonel anlamına değinen ilk düşünür Max Weber'dir. Weber bürokrasiyi, yazılı kuralların, işbölümünün, otoriter hiyerarşinin, gayri şahsiliğin, disipliner bir yapının ve resmi statülerin çerçevesinde oluşan bir örgüt şekli olarak tasvir etmektedir. Bürokrasi konusunda başat kavrayış, Weber'in tanımı çerçevesinde toplanmaktadır. Weber'in ele aldığı bürokrasi, modern endüstri toplumlarında oluşan ve temel özelliği büyüklük olan bürokrasidir (San, 1971, s. 128-129).

Weber, bürokratik yönetim modelinin en iyi yönetim anlamına geldiğini iddia etmemekte, kavramsal bir çerçeve çizilebilir amacıyla bürokrasiyi ideal bir tip olarak ele almaktadır. Nitekim Weber'den sonar yapılan çalışmalar çoğunlukla

bürokratik örgüt işleyişinin oluşturduğu olumsuzluklar üzerine olmuştur. Weber'den sonra Alvin Gouldner (1954), Peter Michael Blau (1955), Robert King Merton (1940) gibi düşünürler bürokratik örgüt modelini ayrıntılı olarak incelemiş ve geliştirmişlerdir.

Cyril Northcote Parkinson (1996) ile Laurance Johnston Peter ve Raymond Hull (1985) ise bürokratik yönetim modelini ironik olarak eleştirmişlerdir. Parkinson'a (1996, s. 12-18) göre bürokratik örgütlerde iş hacmi azalsa da memur sayısı sürekli artmaktadır. Yani iş hacmi ile çalışan sayısı arasında ters orantı bulunmaktadır. Parkinson'a göre bürokrasideki nihai hedef memur sayısının artırılmasıdır. Memurlar kendilerine rakip olacak değil, aslarının sayısının artmasını istemekte ve birbirleri için iş yaratmaktadırlar. Örgütsel büyüme kırtasiyeciliği, karmaşayı, bayağılığı ve yozlaşmayı da beraberinde getirmektedir.

Peter ve Hull'a (1985, s. 15-20) göre ise bürokratik örgütlerde, henüz yetmezlik seviyesine gelmemiş olanlar iş yapabilmektedir. Ne var ki örgüt içinde terfi eden herkes kişisel yetmezlik seviyesine erişme eğilimindedir. Dolayısıyla terfi etme verimliliği azaltan bir sürece dönüşmektedir. Peter ve Hull'a göre hiyerarşideki her memur kişisel yetmezlik seviyesine ulaşacaktır.

Bürokrasinin Doğuşu ve Gelişimi

Bürokrasinin üzerinde konsensüs sağlanmış genel bir tanımını vermek mümkün değildir. Bilim adamları, kendi bakış açılarına, kendi çalıştıkları disiplin alanlarına göre ve bürokrasiye yükledikleri anlam doğrultusunda bürokrasiyle ilgili çeşitli tanımlar yapmışlardır. Vincent De Gournay 1745'te, "Bürokrasi" kelimesinin Latince "bura" (masaları kaplamada kullanılan koyu renkli kalın kumaş) ve Yunanca "kratos" (egemenlik, yönetim) kelimelerinin bir araya getirilmesiyle türetilmiş olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda bürokrasi, masaların ya da büroların egemenliğine denk gelmektedir. Bürokrasi kavramının ilk ortaya çıktığı dönemde memurların çalıştıkları masaların üzeri koyu renkli kalın kumaşlarla örtülü olduğundan, esasında bu benzetme ile ifade edilen de memurların toplum üzerindeki yönetim hakimiyeti ve egemenliğidir. Memurların egemenliği, çalıştıkları bir araç olarak yazı masasıyla ya da mekân olarak büroyla ifade edilmiştir (Kalağan, 2010, s. 17).

Dolayısıyla bürokrasinin yaygın anlamlarından birisi, hükümet etme işinin memurların elinde olduğu yönetim tarzı olmasıdır. 18. Yüzyılda bu anlamda kullanılan bürokrasi, o dönemde krala karşı sorumlu olan memurların bakanlıklarda bulunduğu yönetim şeklini ifade etmektedir. Bürokrasi bir anlamda seçilmişlerin yönetimine karşı, memurların yönetimini işaret etmektedir. Temsil hükümet sistemi olmasına rağmen, hükümet sistemi içinde hakim otorite siyasetçilerde değil, memurların elindedir (Gökçe vd., 2004, s. 47). Bir başka ifadeyle siyasi iktidar egemenliğini memurlarla paylaşmaktadır. Atanmış memurlar sınıfı, politikaları uygulamak için geniş ölçekte bir örgütü oluşturmaktadır.

Türk Dil Kurumu (2011) ise “bürokrasi” kelimesini “Devletle ilgili işlerin yürütülmesinde gereksiz kural ve işlemler, kırtasiyecilik” şeklinde tanımlamaktadır. Benzer biçimde “bürokratik” kelimesi ise “kırtasiyecilikle ilgili” olarak tanımlanmıştır. Bürokrasi, devletin örgütsel işlerinin toplumdan çıkan ancak toplumun üstünde yer alan ayrıcalıklı kişiler eliyle yürütülmesi diye de tanımlanabilir. Verilen tanımlar doğrultusunda, bürokrasi kavramının hangi anlamda algılandığını da görmek mümkündür. Özetle bürokrasi, büyük örgütleri idare etmek için görevli kişileri barındıran, nevi şahsına münhasır yönetim yapısı ve açıkça belirlenmiş normatif kuralları bulunan bir sistem olarak ifade edilebilir.

Bürokrasiyle ilgili olarak ilkel toplumlara dair incelemelerde, kabile veya aile temeline dayanan toplumların günümüz anlamında bir bürokrasi örgütüne sahip olmadığı görülmektedir. Toplumun ihtiyacını karşılamak üzere örgütsel bir yapı bulunmamakta, toplum yönetimi yazılı kurallar yerine sözlü emirlere ve geleneklere dayanmaktadır (Sauvy, 1975, s. 10). İlk bürokratik uygulamalar pratikte binlerce yıl önce, eski Mısır, Çin ve Mezopotamya’da görülmektedir. Max Weber’e göre ilk patrimonial-bürokratik devlet tipi Eski Mısır’dır. Merkezîyetçiliğe dayanan bu bürokratik sistemi ortaya çıkaran sebepler öncelikle ekonomik ve teknik şartlardır. Eski Mısır bürokrasisi, en eski bürokrasi olarak kabul edilmektedir. M.Ö. 3000li yıllarda, Nil nehrinin sulama için ve ulaşım yolu olarak kullanılması birtakım kuralları gerekli kılmıştır. Bu kuralların uygulanması ve denetimine ilişkin ilk yazılı belgeler ve kurulan bürolar, Eski Mısır bürokrasisini oluşturmuştur. Nehrin doğal bir ticaret yolu olarak kalabilmesi, ülkenin açlık tehlikesi ile karşılaşmaması için sulama tesisleri ile nehrin taşmasını belli aralıklarla engellemek ihtiyacı, kâtipler adı verilen bir memurlar topluluğunun oluşmasına sebep olmuştur.

M.Ö. 2500lü yıllarda ise Çinliler, bürokratik yapılanmanın temeli sayılabilecek nitelikte örgütsel özelliklere sahip bir devlet kurmuşlardır. Roma İmparatorluğu da, örgütlenme ve idaredeki başarısı sayesinde büyük bir coğrafyada yüzyıllarca varlığını devam ettirmiştir. Tüm bunların yanında, pratikteki tarihi bu derece eskiye dayanan bürokrasi konusunda yapılan kuramsal çalışmalar ise oldukça yenidir. Günümüzde çeşitli faktörler aracılığıyla devletin görev alanı genişlemiş ve yapı büyümüştür. Genişleyen devletin üstlendiği hizmetlerin büyük bir kısmı ise, bürokrasi diye tabir edilen kamu yönetimi örgütü tarafından yerine getirilmektedir (Gökçe vd., 2004, s. 47).

Türkiye’de Bürokrasi ve Memur

Osmanlı’da batılı anlamda bürokratik kurumların oluşumuna dair ilk ciddi çalışmalar II. Mahmut döneminde gerçekleşmiştir. Bu dönemde ve sonraki dönemlerde hakim bürokrat tipinin oluşmasında öncülük edecek modelde, Osmanlı bürokrasisinin yapısını değiştirmeye yönelik olarak devlet tarafından Avrupa’ya öğrenciler yollanmıştır. Özellikle 1850-1920 arasındaki dönemde, bu model aracılığıyla ülkelerine dönen öğrenciler idari reformlarda etkin rol oynamıştır (Şener, 1986, s. 143).

Türk bürokrasisi, patrimonyal bürokrasi olarak doğmuştur. Bu durumun en belirgin nedenleri; merkezdeki liderin ülkenin sahibi olarak algılanması, otoritenin geleneksel özelliği, merkezle merkez dışı arasındaki sert ayrımdır (Heper, 1977, s. 55). Yönetim anlayışı farklı olsa bile, Türkiye Cumhuriyeti elindeki kadro itibari ile büyük ölçekte Osmanlı mirasını devralmıştır. Memurların büyük çoğunluğu, Osmanlı memur kadrosundan gelmektedir. Bu bağlamda radikal bir modernleşme projesi hayata geçirilmeye çalışılsa da, bürokratik yönetim geleneği süreklilik arz etmektedir (Bozkurt, 1998, s. 3571). Osmanlı'nın özellikle son dönemindeki bürokratik sistem ve bu sistemin getirdiği olumlu veya olumsuz tutumlar ve değerler miras olarak Cumhuriyet Türkiye'sine geçmiştir (Ergun ve Polatoğlu, 1992, s. 76).

Akılcı bir yönetim tarzı olarak modellendirilen bürokrasi her ne kadar Osmanlı'nın reform hareketleriyle birlikte düşünülmüşse de Weberyana kuramın aksine şekilde, siyasi elitlerle özdeşleşerek toplumu şekillendirmeye yönelik bir değişim ajanı olarak ortaya çıkmıştır. Tek partili toplumlarda siyasal iktidar parti bünyesinde toplanmaktadır. Yönetim, partinin politik kararlarını uygulamak için bir araçtır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaygın biçimde, politikayla ilgilenen bürokrasi tipine rastlanmaktadır. Parti bürokrasilerinde, esas benimsenen rejime siyasi bağlılığın sağlanması ve politik ideolojinin yaygınlaşmasıdır (Bozkurt, 1998, s. 3571-3577).

Türkiye'de tek partili dönemde bürokrasi devletle bütünleşmiş, Kemalist ilkelerin topluma yerleşmesi çerçevesinde hareket edilmiştir. Atatürk, halkın halk tarafından yönetilebilmesi için toplumun belirli bir kültür seviyesine ulaşmasının gerekliliğine inanmaktaydı. Bu çerçevede egemen merkez, uyumlu kenar geleneği sürdürülmüştür (Heper, 1977, s. 72).

1923-1950 döneminde, Şaylan'a (1974, s. 76) göre Türkiye'de bürokrasinin gücü iki yönlü sürece bağlı olarak gelişmektedir. Bürokrasi bir taraftan Kurtuluş Savaşı'nda öncü rol üstlenmiş ve sonrasında iktidara yön verme eğiliminde olmuş, diğer taraftan da başka iş alanlarının bulunmaması nedeni ile de yüksek statülü, modern, laik, batıda eğitim almış kişilerin bürokrat olmaları durumu ortaya çıkmıştır. Bürokrasi bu dönem halka hizmet eden değil, daha ziyade emreden bir konumda değerlendirilmektedir. Dolayısıyla geniş yetkili, özlük hakları ve hukuki hakları güvencede olan bürokrasi, toplumda statü göstergesi haline gelmiştir. Tavırları, değerleri ve yaşam tarzlarıyla toplumun geri kalanından ayrılan toplumsal bir grup ortaya çıkmıştır. 2. Dünya Savaşı döneminde, toplumun ihtiyaç duyduğu malzemelerin dağıtımında memurlar lehine izlenen tutumlar, vergilerin tahsilinde izlenen sert yöntemler, zaten tepeden bakan bürokrasi hakkında toplumun geri kalanının daha da olumsuz düşünmesini doğurmuştur (Ergun ve Polatoğlu, 1992, s. 78-79). Eroğlu'na (1993, s. 237) göre bürokrasinin bu dönem Türk bürokrasisindeki yansıması, gerçek yabancılardan Türk bürokratlara doğru seyretmektedir. Geçmişteki devşirme kapıkulları gibi Cumhuriyet döneminde de bürokratlar toplumdan büyük oranda koparak, batının değerlerinden etkilenmişlerdir (Cangızbay, 1998, s. 3562).

1950'den itibaren memurların saltanatını kırma hamleleriyle birlikte, ekonominin gelişmesine bağlı olarak özel sektörde büyük işletmelerin kurulması ve serbest meslek sahibi olmanın prestijinin artmasıyla memurluğun egemenliği nispeten azalmıştır. Bürokratların üzerlerinde bulunan siyasi baskılar ve özel sektördeki yüksek ücretler, bürokratların uygun iş bulduklarında özel sektöre geçmelerini doğurmuştur (Ergun ve Polatoğlu, 1992, s. 80).

Türkiye'de Fordist personel rejimi 1965'e kadar parçalı olarak ilerlemiştir. 1965'ten itibaren kurulan bütüncül Fordist kamu personel rejiminin 1975'lerde bunalıma girmesiyle 80lerden itibaren yeni bir sermaye birikim rejimi belirlemiştir. Fordist yapıları eritme yönünde başlayan bu esnek rejim, farklı yapı ve kategoriler üzerinde farklı araçlarla hareket etmiştir. Bu bağlamda memurluk rejimi de sözleşmeli personel, geçici işçilik, taşeronlaşma gibi araçlarla esnetilmiş, parçalı bir yapı ortaya çıkmıştır (Aslan, 2005, s. 110).

Sonuç olarak, bürokratik devlet anlayışının ülkemizde modernleştirme fonksiyonunu sürdürmek için sık sık siyasal hayata müdahalelerde bulunduğu gerçeği bulunmakla birlikte (Göktürk, 2015, s. 20), çağdaşlaşma miti çerçevesinde oluşmaya başlayan Türk bürokrasisi bugün için, yürütme organına karşı sorumlu, üniter devlet biçimine göre şekillenmiş ve düzenlenmiş, özel hukuktan ayrı bir hukuk dalı olarak seyreden idari yargıya tabi, hukuki-rasyonel bürokrasi özelliklerini taşıyan bir görünüm arz etmektedir.

Yöntem

Toplumbilimsel yöntem, toplumsal yapı ve film içerikleri arasındaki ilişkileri, bağları incelemekte, toplumsal yapıyı analiz ederek yeni fikirler oluşturmaktadır (Özden, 2004, s. 155). Kuruluşlar genel olarak sosyal hayatı modelleme ve düzenleme aracı olarak görüldüğünden, toplumbilimin temel ilgi alanı grupların ve kuruluşların sosyalleşme sürecinde nasıl işlediğidir. Berger (2018, s. 99-115) yabancılaşma, anomi, bürokrasi, sosyoekonomik sınıf, kültür, sapkınlık, elitler, etnisite, işlevselcilik, yaşam tarzı, marjinalleşme, kitle toplumu, postmodernizm, ırk, sosyal rol, cinsiyet, sosyalleşme, statü, stereotipler (tektipler) ve değerler gibi bazı temel toplumbilimsel kavramların medya içeriklerinin çözümlenmesinde kullanılabileceğini ifade etmektedir. Toplumbilimsel yöntem, toplumla ilgili bu tarz kavramlar aracılığıyla yapılan bir incelemeyi kapsamaktadır.

Berger'e (2018, s. 103) göre toplum giderek büyüdükçe ve daha karmaşık hale geldikçe, düzenlemeler yapmak gittikçe daha zorlaşmakta ve işlerin belirli bir biçimde etkin olarak sürmesini sağlamak sorun haline gelmektedir. Bürokrasi genellikle anonim olup belirli standart kuralları ve rutinleri izleyen insanlardan oluşmaktadır. Bu bağlamda çalışmada, Türk sinemasında bürokratik süreçleri ve memur tiplerini odağına alan eserlerden iki tanesi, toplumbilimsel yöntemle analiz edilmişlerdir. Bürokrasi kavramı bağlamında filmler toplumbilimsel analiz ile incelenmiştir. Farklı dönemlerde çekilmiş olan filmlerde bürokrasinin ve memurların temsil edilmiş biçimleri, tarihsel bağlamında karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

Bu kapsamda, yapılan çalışmanın amacı toplumbilimsel bir kavram olarak bürokrasinin ve buna bağlı biçimde memur karakterlerin hangi kavramlarla ilişkilendirildiğini, tarihsel bağlamda nasıl bir değişikliğe uğradığını ortaya çıkarmaya çalışmaktır.

Ülkemizde bürokrasi ile ilgili film analizlerine baktığımızda; Erdi Aksakal'ın da (2021) *Bir Zamanlar Anadolu'da* filmini erkeklik halleri ve bürokrasi bağlamında ele aldığı görülmektedir. Çalışma sonucunda filmin tekinsiz bir taşra hayatının, insan davranışındaki irrasyonelliğin, iktidarın devir tesliminin, eril yapının onarılma gayretinin söylem üzerinden açığa çıktığı bir zamansızlık ve mekânsızlık haline sahip olduğu, filmde söylem üzerinden gerçeklik, bürokrasi, hiyerarşi, aidiyet, iyi ve kötü olmak olgularının açığa çıktığı sonucuna varılmaktadır. Songül Demirel Değirmenci'nin (2021) 1960-1990 yılları arasındaki 17 filmi ele aldığı çalışması ise fimlerde kamu personellerinin temsilini ele almaktadır. Farklı mesleklerdeki kamu personel tiplerinin yer aldığı filmlerin eleştirel söylem çözümlemesiyle incelendiği araştırmada kamu personeli çoğunlukla dürüst, hukuktan ve ahlaki değerlerden şaşmayan kimseler olarak nitelendiği sonucuna varılmıştır. Ortaya çıkan sonuçlar açısından ilk bakışta bu çalışmanın, Aksakal'ın çalışmasıyla benzer sonuçlara ulaştığı, ancak Demirel Değirmenci'nin çalışmasıyla tezat sonuçlara varmış gibi olduğu görünse de esas itibarıyla varılan sonuçlar birbirine benzerlik göstermektedir. Çalışmalarda ulaşılan ortak sonuç öncelikle memurların dürüst, prensipli ve ahlaklı olarak gösterildiğidir. Ancak ne var ki bu çalışmada farklı olarak ortaya çıkan bir sonuç; memur bireylerin en nihayetinde yozlaşmış sistemin çarkına kapılmaktan kendilerini alamamaları, hiç istemeseler de, hatta belki yine belirli prensipleri korumak adına sistemin kurallarına uymak zorunda kaldıklarıdır.

Bir Dürüstlük Abidesinin Dönüşümü: *Namuslu*

Tablo 1. *Namuslu* filmi künye bilgileri

Künye bilgileri:	
Adı	Namuslu
Tür	Dram / Komedi
Gösterim Tarihi	1984
Yönetmen	Ertem Eğilmez
Yapımcı	Ferit Turgut, Kadir Turgut
Senaryo	Başar Sabuncu
Görüntü Yönetmeni	Ertunç Şenkay
Süre	110dk
Ülke	Türkiye
Oyuncular	Şener Şen, Aysen Gruda, Adile Naşit, Erdal Özyağcılar, Ergun Uçucu, Tuncer Sevi, Zihni Küçümen, Bilge Zobu

Namuslu, kendini işine ve ailesine adayan ancak toplumdaki hak ettiği değeri bir türlü göremeyen dürüst bir memurun, başına gelen olaylar neticesinde yozlaşmış

toplumun kendisine biçtiği yozlaşmış role nasıl evrildiğini gösteren trajikomik bir hikayeyi konu edinmektedir. Ali Rıza Bey, *Namuslu* filminin ilk bölümünde soyu tükenmekte olan dürüstlük timsali bir mutemedi canlandırmaktadır. Ancak bu dürüstlük timsali namuslu mutemedin toplumdaki karşılığı, hor görülme, itilip kakılma, aşağılanmadır. Toplum dürüstlüğe, işini hakkıyla yapmaya değil, zenginliğe itibar göstermektedir. Zenginliğe giden yolda ise her yöntem mubahtır. Namusuyla para kazanmaya, ilkeli olmaya Ali Rıza Bey'in en yakın çevresinde, hatta ailesinde bile bir önem atfedilmemektedir. Aksine zengin olmak için çalıp çırpma, yolsuzluk, hırsızlık yapmak itibar görmenin yoludur. Dürüst Ali Rıza Bey gasp edildiğinde, herkes olmasını beklediği yakıştırmayı yapar ve namuslu mutemedin bu olayı gerçekleştirdiğine kendilerini şartlandırır. Ali Rıza Bey ne kadar kendisini anlatsa da başta ailesi olmak üzere çevresindeki herkes, bütün olan bitenin bir kurgu olduğuna ve Ali Rıza Bey'in olmasını istedikleri kişi olduğuna inanırlar. Duruma kimseyi inandıramayan, namuslu mutemet, en sonunda pes eder ve kendisinden isteneni yapmaya, hem de en yakınındaki kişileri dolandırarak yapmaya karar verir. Hırsızlık yapmasını, başkalarını ve devleti soymasını teşvik eden kişiler, kendilerinin kandırıldığını ve soyulduğunu anladığında ise onlar için çok geç olacaktır.

Filmin diyalogları irdelendikçe, yansıtılan memur karakterleri de daha ayrıntılı göze çarpmaktadır. Hem söylev olarak hem de görüntüsel imgelerle dürüst memur tiplmesi filmde tek karakterle çizilirken, aslında bu tip bir memurun da sistemin içinde ne kadar yalnızlaştığı ve sonunda en basit bir insan olmanın yolunun dahi bu yozlaşmış sisteme ayak uydurmaktan geçtiği filmin en önemli vurgularındandır. Ali Rıza Bey her ne kadar rüşvet almadıysa, yolsuzluğa bulaşmadıysa, toplum içindeki itibarı da o derece aşağıdadır. Ne ailesinden ne iş arkadaşlarından saygı gören mutemet Ali Rıza Bey ne zaman ki yolsuzluk yapıp zengin olmaya giriştiği düşünülür, o zaman toplumda saygın bir yer de edinmiştir.

İktidarların ekonomi politikaları her zaman için kamuoyunda kendisine geniş ve hızlı biçimde yer bulmaktadır. Her mahallede bir milyoner oluşturma politikası da, *Namuslu* filmde sadece ekonomik anlamda her ne şekilde olursa olsun köşeyi dönen bir mutemedi değil, aynı zamanda ontolojik olarak dürüst ama fakirin varoluş mücadelesine trajikomik biçimde ışık tutmaktadır. Yozlaşmış bir toplumda etik değerler, ideal olanın tersine biçimde varoluşun baskılanmasına neden olmakta, maddi değerler toplumda karşılık bulmaktadır. Zengin olmak, öncesi ya da nasılı sorgulanmaksızın saygın bir statünün aracına dönüşmektedir. Şeref, haysiyet, onur gibi değerler yerini maddi elverişliliklere bırakmaktadır.

Bu fütursuzca sahiplik arzusu 1950'lerde oluşmaya başlayan değişime uzanmaktadır. Bu dönem kırsal nüfus ile kentsel nüfusun oranlarının hızla değiştiği, kentleşmenin arttığı, dışa bağımlı sanayinin geliştiği bir döneme denk gelmektedir. Bununla birlikte kitle iletişim araçlarının da rolü değişmektedir. Medya aracılığı ile, çalışma dışı zamanların eğlenceye odaklandığı ve bu eğlence anlayışının da nispeten eskiye nazaran dönüştüğü, farklı kültürel pratiklerin medya eli ile toplumsal meşruiyet kazandığı ve normalleştirildiği yeni bir kültür yapısı ortaya çıkmaktadır. Kültürel

pratiklerle birlikte ekonomik pratikler de dönüşüm içindedir. Zamanla toplumun en kalabalık sınıfını oluşturmaya başlayan alt-orta gelirli kitle bir taraftan yaşam pratiklerinden sıkılırken, bir taraftan da eğlencenin ve tüketimin en önemli müşterisi ve tüketicisi konumuna gelmiştir. Meta ekonomisinin yaygınlaşmasıyla yitirilen insani değerler yerini tüketim ideolojisinin benimsenmesine, yozlaşan topluma, bireylerin sürecin gönüllü ve doymaz bir yandaşı olarak kendini diğerlerinin üstüne çıkaracağı umuduna bırakmıştır. Tüketim kültürünün doyumsuzluğu, yeni çarpık ekonomik ve kültürel pratiklerle toplum çok farklı bir döneme girmiştir (Oskay, 1993, s. 178).

Filmde memur maaşının düşük kaldığı, özellikle tek maaşla aile geçindiren bir memurun maddi olarak bir hayli zorlandığı göze çarpmaktadır. Mahallede ki tüm esnafa borcu olan Ali Rıza Bey'in ev sahibi ile ödeyemediği kira hakkında yaşadığı diyalog da hayli ilgi çekicidir.

“Ali Rıza: Kusurum büyük ama Hacı Efendi, yarın aybaşı malum.

Ev Sahibi: Geçen ayın kirası ne olacak peki?

Ali Rıza: Yılbaşına katsayı artar da, maaş farklarını Mart başında öderlerse, inşallah!”

Ali Rıza Bey'in mahalle esnafıyla da diyalogları benzer şekildedir.

“Manav: Kesmece kesmece!

Ali Rıza: Borcumu inşallah, yarın aybaşı ya... Yarına inşallah. Vallahi borcum borç, billahi!

Beyaz Eşya Esnafı: Selamiünaleyküm.

Ali Rıza: Hee, ocağın taksidi, bizim hanım inşallah yarın uğrayıp...

Yahu çocuklar ayıptır!”

Hiçbir kesimden beklediği itibarı göremeyen Ali Rıza Bey, yine de elinden geldiği kadar memurluk mesleğini savunmakta, oğlunun da çalışarak kendisi gibi şerefli bir memur olmasını düşünmektedir. Filmin birçok kısmında memurun şerefli ve haysiyetli olması gerektiği üzerine atıfta bulunulmuş, ancak toplumun ise insanları bu durumdan çok sahip oldukları mal, mülk, mevki, makam gibi değerlere göre sınıflandırdığına dikkat çekilmiştir (Görsel 1).

Görsel 1. Ali Rıza ve apartman görevlisi

Filmde göze çarpan diğer bir unsur ise, bürokrasideki iş yapma şekilleridir. Rüşvetin bürokraside hem çalışanlar hem de memurlar tarafından sıklıkla kullanılan bir yöntem olduğu birçok yerde vurgulanmaktadır. “At binenin kılıç kuşananın”, “Bal tutan parmağını yalar” gibi atasözleriyle aslında bürokrasinin o gün için içinde bulunduğu durum bir nevi özetlenmeye çalışılmaktadır.

Filmde bürokratik açıdan, memurların yaptıkları işlerin dağılımındaki adaletsizlik de göze çarpan diğer bir unsurdur. Özellikle müdürün gönül ilişkisi içinde bulunduğu çalışana karşı takındığı yanlı tavır göze çarpmaktadır. Bürokraside liyakatten ziyade ikili ilişkiler önem kazanmakta, hem işlerin paylaşımında, hem de yapılan işlerin sahiplenilmesinde açıkça adam kayırmacılık öne çıkmaktadır (Görsel 2).

Görsel 2. Ali Rıza ve müdür

Bürokratik hiyerarşi, rüşvet ve yolsuzlukta da devam etmekte, vatandaşlardan alınan haksız paralar hiyerarşik biçimde çalışanlarca dağıtılmaktadır. Aynı hiyerarşi, zengin olacağı düşünülen Ali Rıza Bey'i kapma yarışında da kendini göstermektedir. Filmde hırsızlık yaptığı düşünülen Ali Rıza Bey'e tüm çevresinin bakışı bir anda

değişmektedir. Herkes el üstünde tutarken aslında maddi olarak bir pay kapma çabasına girmektedir (Görsel 3).

Görsel 3. Ali Rıza ve ailesi

Sonunda insanların oluşturduğu bu bozuk sisteme karşı direnemeyen Ali Rıza Bey, kendine yakıştırılan namussuz rolüne gerçekten geçerken, etrafındaki tüm insanları da dolandırarak filmle birlikte yozlaşmış topluma da son noktayı koymaktadır.

Geceden Sabaha Taşra Bürokrasisi: Bir Zamanlar Anadolu'da

Tablo 2. Bir Zamanlar Anadolu'da filmi künye bilgileri

Künye bilgileri:	
Adı	Bir Zamanlar Anadolu'da
Tür	Dram / Psikolojik
Gösterim Tarihi	2011
Yönetmen	Nuri Bilge Ceylan
Yapımcı	Zeynep Özbatur Atakan
Senaryo	Nuri Bilge Ceylan, Ebru Ceylan, Ercan Kesal
Görüntü Yönetmeni	Gökhan Tiryaki
Süre	157dk.
Ülke	Türkiye, Bosna-Hersek
Oyuncular	Muhammet Uzuner, Taner Birsal, Yılmaz Erdoğan, Ahmet Mümtaz Taylan, Fırat Tanış, Ercan Kesal, Murat Kılıç

Bir Zamanlar Anadolu'da, geceden sabaha kadar süren bir cinayet soruşturmasını konu edinmektedir. Film boyunca savcı, doktor, polisler, askerler ve zanlılardan oluşan grup, Anadolu'nun bozkırında maktulün cesedini aramaktadırlar. Bürokratların birbirleriyle veya toplumun diğer kesimleriyle ilişkilerinin irdelendiği filmde basit bir cinayet soruşturması süreci, taşra bürokrasisine dair detayların sergilendiği, toplumun farklı kesimlerinin bürokratik süreçlere nasıl dahil

olduğunun açığa serildiği, görünenden daha karmaşık, daha ilişkiyel bir sürece dönüşmektedir.

Basında çokça yer alan film eleştirileri dışında, literatürde de filmle ilgili incelemeler bulunmaktadır. Filmle ilgili olarak; Sibel Kaba (2019), Dilek Tunalı (2014), Serhat Yetimova ve Mustafa Aslan (2018), Gönül Eda Özgül ve Kağan Tahan (2014), Aydın Çam (2018), Tezcan Kaplan (2016) ile Mehmet Sefa Doğru'nun (2020) akademik çalışmaları bulunmaktadır. Bu çalışmalar genellikle zaman-mekân, gerçeklik, varoluşçuluk, erkeklik halleri gibi kavramlar üzerinden eleştirel söylem analizi yöntemiyle filmi ele almışlardır. Dolayısıyla toplumbilimsel yöntemle bürokrasi perpektifinden yapılan bu çalışma, filmi farklı bir bakış açısıyla değerlendirmektedir.

Film, zamandan ve mekândan bağımsız şekilde her yerin bir kasabaya dönüştüğü gerçeği bağlamında birbiriyle benzeşen, uzun, ince ve kıvrımlı monoton yolların oluşturduğu birbirine benzer insan hikayeleriyle bezeyerek, aslında yeni ve farklı olanın boş bir hayal olduğunu tartışmaya açmaktadır. Bugüne kadar Anadolu kültürü, bireysel ve toplumsal özdeşleşme pratiklerimiz, toplumsal eşitsizlikler gibi birçok açıdan değerlendirmesi yapılan filme bu çalışmada da bürokrasinin taşra pratiklerine yansması ve gerçekte ne kadar örtüştüğü, bürokratik ast-üst ilişkileri bağlamında yaklaşılmaktadır.

Filmde bürokrasinin işleyişi, devlet görevlilerin kendi aralarında ve vatandaşlarla aralarında gerçekleşen konuşmalarla, süreçlerle ve ilişkilerle irdelenmektedir. Bürokratik ilişkilerde iktidar için bireylerin verdikleri uğraş, statülerini kabul ettirme, hakimiyet alanlarında varlıklarını konumlandırma ve koruma çabaları filmde bolca kendine yer bulmaktadır. Bir cesedin peşinde gece boyu dolaşan bürokratların yaşadıkları, aslında bürokratların pratik hayatta birbirleriyle ve kendi içlerinde yaşadıkları mücadeleyi, yüzleşmeleri ve çıkar çatışmalarını gözler önüne sürmektedir. Mülkiye, askeriye ve tıbbiye alanlarında görev alan kişilerin hem kendi içlerinde yaşadığı çelişkiler ve yüzleşmeler, hem aynı birim altında çalıştıkları diğer görevlilerle yaşadıkları ilişkiler ve hem de devletin farklı birimlerinde bulunan görevlilerle karşılaştıklarında takındıkları tutumlar detaylı olarak ele alınmaktadır.

Kişiler, iş hayatında sahip oldukları unvan ve görevler ne olursa olsun, insan olmanın getirdiği özelliklerden tam olarak azade olamamaktadır. Kişisel hazzın peşinde koşan görevli, esas meseleleri paspasın altında bırakırken küçük mutluluklarla haz duyabilmektedir. Savcının kendi eşinin başına gelen olayı otopsi yapmadan kafasındaki gerçeklikle kabullenmesi, yeri geldiğinde Clark Gable'a benzetilince aldığı hazzı dışa vurmaktan kendini alıkoyamaması, küçük mutlulukları takip edip kendi aykırılıklarını görmezden gelmesi ve bu şekilde kabul ettirmeye çalışması, savcının da kendi dünyası özelinde görevinde objektif olmadığını göstermektedir (Görsel 4). Ya da görevi esnasında yine de iki kavunun peşinde koşan polis Arap'ın duyduğu haz, küçük mutluluklarla yetinmeye çalışan, ama esas sorgulamalardan kaçınan bireyi göz önüne sermektedir.

Görsel 4. Savcı

Doktor da sürdürmek istediği idealleriyle bireysel tercihleri arasında tıkanmakta ve nihayetinde yaptığı tercih sonucunda son sahnede doktorun yüzüne kan sıçrayarak, girdabın içine o da girmektedir. Doktor gece boyunca kendi ilkeleriyle gerçeğin sureti arasında sıkışıp kalmakta, ancak bütün idealist karakterine rağmen gerçeklik karşısında o da tutunamamaktadır. Acı gerçeklik yüzüne tokat gibi çarparak ideal dünyasını yıkarken doktor canlı canlı gömülmektedir (Görsel 5). Bütün bu olup biten, insanın ontolojik olarak özünü dışa vurmakta ve kişi bu durumdan kendini soyutlayamamaktadır.

Görsel 5. Doktor ve otopsi teknisyeni

Öte yandan komiser Naci'nin diğer polislerle takındığı tavır ile savcıya takındığı tavır, bürokraside ast-üst ilişkisini göstermesi bakımından son derece önemlidir. Komiser, diğer polislerin amiri olarak her fırsatta hükmedici rolünün altını çizmekte, savcıya ise iş bitirici bir tavırla yaklaşmaya çalışmaktadır. Savcının da komisere karşı tutumu, sürecin devam ettiği zamanla, işin nihayete erdiği zaman için farklı olmaktadır. Naci'nin savcı için sarf ettiği sözlerle de bu durum açıkça anlatılmaktadır. Bir gerçek var ki, görevliler sahip oldukları konumun altını çizerek belirli bir seviyenin altına inmemeyi görev addetmektedir. Savcı ipi eline aldığı anda komiser kenara geçmek zorunda kalmakta, film boyunca mülayim mizahlı doktor otopsi yapılırken otoriter bir lider edasına bürünmektedir.

Astsubayın adım adım sayarak savcıya ifade ettiği yetki tartışması ise, taşrada yaşanan bürokratik bir problemi işaret etmektedir. Kurumlar ve görevliler yetkililik konusunda kimi durumlarda kendi yorumlarını katmaktadırlar. Bu bağlamda diğer dikkat çeken bir nokta ise, farklı kurumlar ve görevlilerin arasındaki diyalektik ilişkidir. Çekişmelerin arasında bürokratlar diğerlerini kendine rakip olarak görmekte ve mücadele etmektedir. Doktor, eşiyile ilgili olarak savcının işine müdahale ettiği anda, savcının hiç sorgulama gereği düşünmeden yaptığı işi savunması ve üst perdeden doktora karşı bilgiç tavrı, hem kendi öz bilişsel süreçlerindeki sübjektif yanını, hem de söz sahibi olduğu alanda otoriter yapısını korumayı her şeyden önce düşündüğünü açıkça göstermektedir. Bu bağlamda film, birbirlerinin alanlarına dahil olmakta beis görmeyen bürokratların, kendi korunaklı alanlarını savunurken gösterdikleri gayret arasında yaşanan çekişmelerle birlikte diyalektik ve mücadelecı bir ilişkiler süreci üzerinde salınmaktadır. Bu tarz alan savunmaları filmde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Bu karakter çatışmaları yan karakterlerde daha mizahi bir yolla sergilenirken, doktor, savcı ve komiser gibi ana karakterlerde daha üst perdeden ve ciddiyetle ortaya koyulmaktadır.

Bununla birlikte film boyunca üstünde durulan bir nokta da, bürokratik süreçlerin işleminde ikili ilişkilerin oynadığı kilit roldür. Muhtar ev sahibi statüsünü de kullanarak, köyün ihtiyaçlarını savcı aracılığıyla halletmeye çalışırken (Görsel 6), komiser Naci kızı için gerekli ilaçları almak için doktoru ikna etmeye çalışmaktadır. Otopsi teknisyeni ise, kendi oyun alanındaki işlemler için yine doktoru aracı olarak devreye sokmak istemektedir. Bütün bunlar, özellikle taşrada bireysel ilişkilerin bürokratik süreçlerde ve engelleri kaldırmada ne denli önemli olduğunu açığa vurmaktadır.

Görsel 6. Muhtar, savcı ve polis memurları

Bürokrasiye dair filmin değindiği konulardan birisi de elbette taşra bürokrasisi pratiklerinin merkezi teorik yaklaşımla farkıdır. Merkezdeki düşün yapısının olaylara teorik bakış tarzıyla taşrada yaşanan pratikler arasında derin uçurumlar bulunmaktadır. Esasen görevlilerin ve vatandaşların bürokratik pratiklerde bireysel ilişkileri öne çıkarmasındaki bir etken de bu durumun yarattığı çaresizliktir.

Tüm bunların yanında, filmin değindiği diğer bir konu ise taşra bürokrasisinde erkek egemenliğidir. Film bozkırın kısır topraklarında erkek egemen dünyanın bir sergisini sunmaktadır. Elbette bu durumun bir sebebi olarak filmin sahada geçmesi ve zaman olarak gece boyunca sürmesi gösterilebilir. Ancak muhtarın ailesindeki kadınların gerektiğinde aynı koşullarda bütün işi göğüslemesi, bu önermenin gerçek olmadığının bir kanıtıdır. Erkek egemen bürokrasi, ataerkil düşünce yapısının bir tezahürü olup tamamen kurmaca bir düşün tarzına dayanmaktadır. Yeri geldiğinde erkek, yapılması beklenen işi gece demeden, arazi demeden zaman ve mekândan bağımsız bir şekilde kadına yükleyebilmektedir. Dolayısıyla film, kadının ötekileştirildiğini göstermesi bakımından son derece önemlidir.

Toplumun bir yansıması olarak çalışanlar film boyunca bürokrasinin farklı tezahürlerinden şikayet etmektedirler. Herkes işlerin yolunda gitmesini istemekte, bunun için farklı taleplerde bulunaktadırlar. Herkes bir taraftan kuralları olumlarken, bir taraftan da kendi durumlarında kuralları kestirmeden gitmenin yolunu aramaktadır. Toplum asla kesin olarak normatif bir karakter kazanamamaktadır. Herkes diğerlerinin kural tanımazlığından şikayet ederken, kendilerine daha rahat bir yol bulmaya çalışmaktadır. Ontolojik bir gizem altında bireyler kendi dar dünyalarında saklamak istedikleri bir yer tutarken, diğer yandan merak içinde arayışlarını da sürdürmektedirler. Bireyler esas problemleri halının altına gizlemeyi seçerken, diğerlerinin açıklarını ortaya dökmeyi kendilerine görev addetmektedirler. Muhtarın kızı karanlıkta elinde gaz lambasıyla odaya girdiğinde, herkesin aklında gizli olan gerçek düşünceler yüzlere, hatta bazen ifadelere yansımaktadır. Kurmaca bir hayat yaşayan ve bunu kabullense de dile getirmeyen insanlar, küçük mutluluklarla hazzın peşine düşmekte, gerçeği halının altına saklamayı tercih etmektedirler. Ama acı gerçek yine bir tokat gibi yüzlerine çarpmakta ve hazzın arkasından ne kadar üstü örtülmeye çalışılsa da belirivermektedir.

Sonuç

Sinema filmleri toplumda var olanı ortaya koyan bir ayna konumunda iken, aynı zamanda kaynağını da toplumdaki almaktadır. Diğer bir deyişle sinema ve toplum birbirini beslemekte, çift taraflı bir etkileşim sürdürmektedirler. Bu bağlamda sinema, bürokrasi ve memur kavramlarını imgelerken bir taraftan toplumun bu kavramlara yaklaşımını ortaya koymakta, diğer yandan gösterilmek işlenen bürokrasi ve memur kavramları algısını da topluma aşılama çalışmaktadır. Bunu yaparken de genel itibariyle tek yanlı bir tutum sergilemektedir. Sinema filmlerinde bürokrasi çoğunlukla, vatandaşların işlerini zorlaştıran kamu gücü, memur ise bu zorlamaların ve engellemelerin sebebi konumunda sunulmaktadır. Toplumun bürokrasi ve memur kavramlarına nasıl yaklaştığını ortaya koymak için sinema filmleri önemli bir göstergedir.

Dönemsel olarak bürokrasideki değişimler de bir kitle iletişim aracı olan sinemaya yansımaktadır. Ele aldığımız iki filmde de ait oldukları bürokratik dönemlere ilişkin önemli belirtiler göze çarpmaktadır. Bu belirtiler, yönetmenlerin biçimlerine de bağlı

olarak *Namuslu* filminde daha açık ve aleni iken, *Bir Zamanlar Anadolu'da* filminde daha sembolik, daha hissettirmeye yöneliktir. *Namuslu* filmi vermek istediği mesajları net bir şekilde izleyiciye sunarken, *Bir Zamanlar Anadolu'da* filminde ise mesajların büyük bölümü seyircinin aramasına, hatta mesajları izleyicinin kendisinin oluşturmasına yöneliktir.

İki filmi birlikte ele aldığımızda yapıldıkları dönemler dolayısıyla bürokratik farklılıklar da ortaya çıkmaktadır. 1984 yapımı olan *Namuslu* filminde 80'li yıllara kadar maaş rejiminin en önemli aktörü olan katsayı uygulaması kendini göstermektedir. Daha önce belirtildiği gibi ev sahibiyle yaşanan diyalogda, katsayı artışına bel bağlayan memur imgesi, özellikle 70li yıllardan sonra düşüşe giren ve 1980 civarında diplerde gezen memur maaşlarını gözler önüne sermektedir. Bu dönemden sonra ise ek gösterge, makam tazminatı, özel hizmet tazminatı, döner sermaye gibi farklı kurumlarda farklı etkenler, maaşların belirlenmesinde önemli kriterler olmuşlardır. 80li yıllara kadar süregelen maaşların üniter görünümü, daha sonra kurumdan kuruma değişen bir hal, hatta kurum içinde dahi farklılaşabilme eğilimi göstermeye başlamıştır. *Bir Zamanlar Anadolu'da* filminde ise bu farklılaşma somut olarak görülmektedir.

“Arap Ali: Size fazla mesai veriyorlar, değil mi Doktor?

Doktor Cemal: Bilmem. Verirler herhalde.

Arap Ali: Verirler, verirler. Almak lazım. Ölü parası iyidir. Bak Tevfik'e. Hiç kaçırıyor mu? Ölü parası, diri parası derken ikinci katı çıktı evin üstüne.”

Polis memuru ve doktor arasında geçen bu diyalog, memura sağlanan mali kaynağın artık yalnız maaştan ibaret olmadığını, fazla mesai gibi başka faktörlere de dayandığını gösterdiği gibi, ayrıca bu kaynakların kurumdan kuruma değiştiğini de açıkça ortaya çıkmaktadır. Bununla beraber çalışanların, maaş haricindeki bu mali kaynaklara erişmek için verdiği çaba da gözler önüne serilmektedir.

İki film yan yana koyulduğunda, maaş rejiminin dönemsel olarak farklılaşmasını gösterdiği gibi kurum içi hiyerarşide de ne denli değişiklikler olduğuna dair fikirler vermektedir. Özellikle son dönemde kamu hizmetlerinin memurlar haricinde sözleşmeli personeller, taşeron firmalar eliyle görülmeye başlanmasıyla, memur haricindeki çalışanlar da bürokraside fiili olarak yer almaya başlamışlardır. *Bir Zamanlar Anadolu'da* filminde özellikle mezar kazıcıların bulunduğu sahnelerde, bürokrasinin hiyerarşisinde en aşağıda yer alan bu insanların aşağılanması ön plandadır. Taşeron firmaların memur olmayan çalışanları, hiyerarşide en altta olmakla birlikte, çalışma şartları bakımından çok daha zor koşullar taşımakta, mali haklar açısından da son derece dezavantajlı bir konumda bulunmaktadır.

Filmlerde bürokratik imgelem açısından farklılaşmalar olmakla beraber ortak olan unsurlar da bulunmaktadır. Özellikle çalışanlar arasındaki çıkar çatışmaları, her iki filmde de ön planda bulunmaktadır. İnsanlar birbirinin dedikodusunu yapmakla beraber, zorda kalan çalışanlar suçu rahatlıkla bir başkasının üzerine atabilmektedir.

Her iki filmde de maddi durumu zora giren memurlar, geçinmek için maaş harici gelirlere bel bağlamaktadır. 80li yıllarda yavaş yavaş başlayan, geçinmek için ek iş yapma kavramı *Namuslu* filminde kendini göstermektedir. Kimi memur çay ocağına ortak olurken, büyük bir çoğunluğu da rüşvet almayı sistem içerisinde içselleştirmiştir. 80 sonrası dönemin memur imgesine sahip filmlerinde, memurların geçinmek için ek iş yapmaya başlamaları sıklıkla kullanılmıştır. *Bir Zamanlar Anadolu'da* filminde ise daha önce bahsedildiği gibi, memurlar fazla mesai veya benzer başka maddi olanaklara ulaşmak amacındadır. Maddi açıdan rahat bir yaşam sürebilmek için bu tip ek kaynaklar artık zorunludur. Ancak bu durumda memur, *Bir Zamanlar Anadolu'da* filminde olduğu gibi evine ikinci katı çıkabilmekte, aksi durumda ise, *Namuslu* filminde olduğu gibi bodrum katında kiracı olarak kalmaktadır. Bu bağlamda belki de iki filmin en can alıcı ortak noktalarından birisi, kişilerin ve özellikle memurların ekonomik olarak yaşadığı sıkıntılar ve bunun sonucunda toplumsal değerlerin, ahlaki normların yerini giderek işi kalıbına uydurma, fırsatlardan yararlanma olgusunun almasıdır. Kapitalist sistemin kamçıladığı tüketim çılgınlığı bireyleri kendi sürecine dahil ettikçe, geri dönülmez bir boyutta ve ölçekte, maddi değerler manevi değerlerin yerini almakta, ilkeler ve değerlerin yerine bu maddi unsurlar toplumda prim yapmaya başlamaktadır.

Özetle ele aldığımız filmler, bürokrasinin toplumda yaygın olan olumsuz algısının sinemada da pekiştirildiğini göstermektedir. Memurlar sisteme uymak zorunda bırakılmakta, ilkelerden eninde sonunda ödün verilmektedir. İlkeli davranmaya çalışan memurlar ise gerek maddi, gerekse manevi gerekçelerle olsun bir sebeple taviz vermek zorunda kalmaktadırlar. Bürokrasi toplumla devlet arasına giren bir sete dönüşmektedir. Memurlar ise bu durumu fırsata çevirip, maddi ve manevi kazanç elde etmenin peşine düşmektedirler. Çıkara dayalı yaklaşım, toplumla bürokrasi arasındaki ilişkiye ket vururken, bürokratik süreçlerin de daha fazla yozlaşmasına neden olmaktadır.

Kaynakça

- Abadan, N. (1959). Bürokrasi. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Aksakal, E. (2021). Bürokrasi ve Erkeklik Halleri Üzerinden Taşra Kültürü; Bir Zamanlar Anadolu'da. Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14(1), 29-48.
- Aslan, O. E. (2005). Kamu Personel Rejimi: Statü Hukukundan Esnekliğe. Ankara: TODAİE Yayınları.
- Berger, A. A. (2018). Medya Çözümleme Teknikleri. (N. Pembecioğlu, Çev.) Ankara: Nobel Yayınları.
- Blau, P. M. (1955). The Dynamics of Bureaucracy. Chicago: University of Chicago Press.

- Bozkurt, V. (1998). Cumhuriyet Döneminde Bürokrasi; Siyasal Elit - Halk İlişkileri: 1923-1960. *Yeni Türkiye Dergisi*, 5(23-24), 3571-3577.
- Cangızbay, K. (1998). Hiç Kimse'nin Cumhuriyeti. *Yeni Türkiye Dergisi*, 5(23-24), 3560-3570.
- Çam, A. (2018). Sinemasal Hodolojik Mekânlar - Bir Zamanlar Anadolu'da Filminin Hodolojik Mekân Bağlamında Çözümlemesi. *Yeni Düşünceler Dergisi*, 9, 45-56.
- Demirel Değirmenci, S. (2021). 1960-1990 Yılları Arasında Türk Sineması'nda Kamu Personelinin Temsili. *Lapseki Meslek Yüksekokulu Uygulamalı Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 134-144.
- Doğru, M. S. (2020). Zaman ve Mekân Bağlamında Bir Zamanlar Anadolu'da Filmini Bahtin'in "Kronotop" Kavramıyla Okumak. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)*, 6(1), 329-341.
- Ergun, T., & Polatoğlu, A. (1992). *Kamu Yönetimine Giriş*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- Eroğlu, F. (1993). Bürokrasinin Çıkmazları ve Türk Bürokrasisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1-2), 237-241.
- Gouldner, A. W. (1954). *Patterns of Industrial Bureaucracy*. Glencoe: The Free Press.
- Gökçe, G., Şahin, A., & Örselli, E. (2002). Türkiye'de Siyasetin Bürokrasi Üzerindeki Etkisi: Siyasallaşma. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2(4), 45 - 58.
- Gökçe, O., Göküş, M., Kutlu, Ö., & Şahin, A. (2004). *Kamu Yönetimi Ders Notları*. Konya: Dizgi Ofset Matbaacılık.
- Göktürk, İ. (2015). Modernizmden Postmodernizme: Bürokratik Kültür ve İnsan, *International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies*, 1(1), 17-28.
- Heper, M. (1977). *Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Kaba, S. (2019). Ölü Bedenin Politikası: "Bir Zamanlar Anadolu'da"da Abject Karşılaşmalar. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 6(17), 2-17.
- Kalağan, G. (2010). *Türkiye'de 1980 Sonrası Bürokratik Dönüşüm*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Kaplan, T. (2016). Varoluşsal Bir Yolculuk: Bir Zamanlar Anadolu'da. *SineFilozofi Dergisi*, 1(2), 125-146.
- Merton, R. K. (1940). Bureaucratic Structure and Personality. *Social Forces*, 18(4), 560-568.

- Oskay, Ü. (1993). XIX. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri. İstanbul: Der Yayınları.
- Özden, Z. (2004). Film Eleştirisi - Film Eleştirisinde Temel Yaklaşımlar ve Tür Filmi Eleştirisi, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Özgül, G. E., & Tahan, K. (2014). Bir Ceset Arayışı Olarak Hatırlamanın Eleştirisi: Bir Zamanlar Anadolu'da Zaman, Mekân ve Gerçeklik. *Global Media Journal*, 4(8), 241-259.
- Parkinson, C. N. (1996). Parkinson Kanunu. (Ş. Sitembölükbaşı, Çev.) Ankara: Vadi Yayınları.
- Peter, L. J., & Hull, R. (1985). Peter İlkesi. (M. Ölçer, Çev.) Ankara: Bilgi Yayınları.
- San, C. (1971). Max Weber'de Hukukun ve Meşru Otoritenin Sosyolojik Analizi. Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları.
- Sauvy, A. (1975). Bürolar ve Bürokrasi. (Y. Yayla, Çev.) İstanbul: Gelişim Yayınları.
- Şaylan, G. (1974). Türkiye'de Kapitalizm Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji. Ankara: TODAİE Yayınları.
- Şener, S. (1986). Osmanlı'da Siyasi Çözülme. İstanbul: İnkılab Yayınları.
- TDK Büyük Türkçe Sözlük. (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tortop, N., İsbir, E. G., & Aykaç, B. (1993). Yönetim Bilimi. Ankara: Yargı Yayınları.
- Tunalı, D. (2014). Hareketli Durağanlık İzlenimi: Bir Zamanlar Anadolu'da. *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, 11, 39-51.
- Weber, M. (1987). Sosyoloji Yazıları. (T. Parla, Çev.) İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Yetimova, S., & Aslan, M. (2018). Nuri Bilge Ceylan Sinemasının Uluslararası Basındaki Eleştirileri Üzerine Bir Söylem Analizi: Bir Zamanlar Anadolu'da Örneği. *Asya Studies-Academic Social Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar*, 5, 73-86.